

KLANICZAY TIBOR

A FANCHALI-JÓB KÓDEX

Az a nagy jelentőségű felfedezés, melyet Ján Mišianik tisztelt barátunknak és vendégiünknek köszönhetünk a régi szlovák és a régi magyar irodalomról kialakult eddigi képünket lényegesen meg fogja változtatni. Balassi pásztor-dramájának teljes szövege, s annak páratlanul érdekes előszava, valamint a legrégebb szlovák szerelmes versek sorozata mindkét irodalom reneszánsz-periodusának egészen új megvilágítását teszi lehetővé. Mielőtt ezeknek a méltán szenzációsnak nevezhető újdonságoknak a magyar tudományos közvélemény előtti első ismertetése — a leghivatottabbak részéről — itt elhangzanék, engedjék meg, hogy előljáróban rövid ismertetést adjak arról a kódexről, mely e becses szövegeket számunkra megőrizte.

A bécsi Nationalbibliothek S. n. 2964. számú kézirata 192 levelet foglal magában. A kötet elején és végén több levelet a különböző tulajdonosok latin, s kisebb részben magyar nyelvű vegyes feljegyzései töltenek meg, a kódex törzsanyaga azonban kivétel nélkül irodalmi szövegeket tartalmaz. Ezek többsége magyar, nyolc ének szlovák nyelvű. A kötetben hat kéz írása különböztethető meg. Kövessük most nyomon, miképpen alakult ki a kódex szöveg-állománya.

Elsőnek két históriás éneket másolt a kötetbe 1595-ben egy gondos másoló. Érdekes módon üresen hagyta az első 24 lapot, s csak a 25-en kezdte munkáját. Görcsöni Ambrus Mátyás királyról és Varsányi György Xerxesről szóló históriáit örökítette meg nyomtatott kiadások alapján. Kitűnően olvasható, a strófákat és verssorokat megkülönböztető, levegős írásával talán valamely előkelő megrendelőnek dolgozott; külön helyet hagyva a később be-rajzolandó iniciálisoknak és címlapoknak. Ez az első másoló valószínűleg egy históriás énekekből álló gyűjteményt akart összeállítani, a Széll Farkas-, Csereiné-, Lugossy-kódexekhez hasonlatosat. A XVI. század jellegzetes könyvtípusa volt a históriás énekekből álló gyűjtemény, mely Tinódi *Cronica*-jával és Heltai *Cancionale*-jával a nyomtatottság színvonalára is felemelkedett. A kódexünk legrégebb keze által tervezett kéziratos kancionálé azonban ismeretlen okból félbemaradt, s 1603-tól kezdve az időrendben következő másoló eltérő irányban fejlesztette tovább a birtokába jutott gyűjteményt.

Ez a második kéz méltó a különleges figyelemre. Mivel szerencsénkre gyakran közli a másolás időpontját, megállapíthatjuk, hogy 1603. okt. 13. és 1608. szept. 20. között különböző időközökben másolt a kötetbe, mely minden jel szerint a saját tulajdona volt. Legkorábban, közvetlenül az első kéz által leírt Xerxes-história után, Apollonius széphistóriáját vetette papírra, majd ezt követően 18 magyar világi éneket, kettő kivételével csupa szerelmi tárgyút, a nyolc szlovák szerelmes verset, valamint Eurialus és Lucretia széphistóriáját. Végső soron neki köszönhető azonban Balassi pásztordramájának lemásolása is. A Balassi-dramát ugyanis nem ő, hanem egymást váltva a III. és IV. kéz másolta, de még abban az időben, amikor a kódex a II. kéz tulajdonában volt. A II. kéz datálásai alapján a dráma másolása 1607 novemberre és 1608 szeptemberre közé eshetett. E III. és IV. kéztől származik még további két szerelmi ének lemásolása is, melyek a tulajdonos által másolt versek közé ékelődnek. Nyilvánvaló ebből, hogy ez a két személy csak alárendelt, technikai szerepet játszott a kódex anyagának kialakításában, s a II. kéz intenciói szerint, ennek megbízásából dolgozott.

A kódex második tulajdonosa négy lap kivételével teljesen teleírta, illetve íratta könyvét. A kódex elején és végén több lapot szintén ő töltött meg főleg szerelmi tárgyú latin versidézetekkel. Mint az általa összegyűjtött szövegek jellegéből látható a XVI. századi krónikás gyűjteménnyel szemben ő a századforduló világi irodalmának szövegeit állította össze. Líra, epika és dráma, magyar és szlovák nyelven, mind helyet kapott könyvében. A műfaji és nyelvi különbözőségeket átfogja a tematikai és szemléleti egység: mindegyik írás a szerelemről szól s a reneszánsz szellemét képviseli. Nem csodálhatjuk, ha ebben a páratlan antológiában előkelő helyet foglalnak el a magyar reneszánsz legnagyobb költőjének Balassi Bálintnak a művei. Pásztordramáján kívül nyolc — egyébként már ismert — Balassi-ének is jelen van a kódex magyar énekei között.

Ezek után joggal érdekelhet bennünket, hogy ki ez a tulajdonos és másoló, a magyarországi reneszánsz irodalom remekeinek e jóízű gyűjtője és összeállítója. Szerencsére a legelső általa leírt szöveg után teljes nevén, majd négy másik alkalommal monogramja útján megnevezi magát. Joannes Job de Fanchaly, vagyis Fancsaly Jób János a neve. Ki volt ő, milyen környezetben élt, hogyan jutottak hozzá az általa megörökített irodalmi művek? Ezekre a fontos kérdésekre sajnos csak részleges, feltételes és igen bizonytalan válaszokat adhatunk.

Az Abauj-megyéből származó, de a XVI. században a Liptó-megyei Proszék községbe települt család levéltára 1945-ben az Országos Levéltárban elpusztult. Kénytelen vagyunk ezért kiindulni abból a két bizonytalan és egymásnak ellentmondó genealógiából, melyet Nagy Iván, illetve Csoma József (Abauj-Torna vármegye nemes családjai 261.) közölt. A Jób családból származó több János közül valószínűleg arra kell gondolnunk, aki Mátyásnak a

fia, mert Liptó-megye birtokos nemeseinek 1583-ból való összeírásában Mathias Job aliter Fanchaly szerepel proszéki birtokosként. (TT 1902, 261.) Ennek János nevű fia Trombitás Bornemisza Margitot vette feleségül, utódja nem maradt, feltehetőleg korán meghalt. A szálak tehát Liptó-megyébe, Balassi szűkebb hazájába vezetnek s tetszetős volna közvetlen kapcsolatot feltételezni. Balassi életében azonban Jób János alighanem még gyermek lehetett; a költő és öccse halála után pedig éppen Liptó megyében örvendett a legkevesebb népszerűségnek a Balassi-név. Nem is találkozunk Jób Jánossal a Balassival kapcsolatos irományokban. Gondolni lehetne a másik liptói főúri familiára, az Illésházyra, hiszen István nádor a költő barátja, sőt mint újabban ECKHARDT SÁNDOR kutatásaiból tudjuk, költő társa is volt. Az Illésházy levéltár Magyarországon levő részében volt is egy olyan fasciculus, mely a Jób család pereivel kapcsolatos iratokat tartalmazott, de éppen ez a köteg az elmúlt háború során elpusztult. A legtekintélyesebb liptói nemesi családnak, a Szentiványiaknak a levéltára is alig nyújt valami lényegeset: 1601-től 1613-ig, egy zálogüggyel kapcsolatban találkoztam többször Joannes Joob aliter Fanchaly de Proszek nevével.

Van azonban egy olyan adat, melynek segítségével talán mégis megtudhatunk valami közelebbit a Balassi-dráma megmentőjéről és könyve összeállításának hátteréről. 1607. november 25-én volt Thurzó György, a későbbi nádor, Judit lányának a kézfogója Jakussith Andrással Bicsén. Thurzó György udvarában az ilyen családi eseményeket hatalmas vendégsereg részvételével és nagy pompa közepette ünnepelték meg. Erről tanúskodnak a Thurzó- esküvők és kézfogók alkalmával kiadott utasítások, rendtartások, a meghívottak és a költségek jegyzékei stb. Innen tudjuk, hogy Thurzó Judit kézfogója is fényes külsőségek között zajlott le, hiszen csaknem 3000 volt a száma az élő állatoknak, melyeket Thurzó jobbágyainak a lakomára be kellett szolgáltatniuk, nem is számítva a 2300 pisztrángot. Thurzó ez alkalommal is külön rendtartást adott ki udvarnépének, meghatározva, hogy kinek mi lesz a kötelessége. Itt tűnik fel Jób János neve. Nyolc más nemessel együtt a meghívott főurak familiárisainak és az ifjaknak az asztalai körül kellett forgolódnia. (RADVÁNSZKY, Magyar családélet és háztartás III, 7.)

Kódexünk tulajdonosa e szerint a Thurzók szolgálatában állt, mégpedig éppen könyve összeállítása idején. Hogy mi lehetett állandó funkciója, arra Thurzó György magánjellegű iratainak a nagybicsői levéltárban őrzött gyűjteménye talán majd választ fog adni. Nem tarthatott azonban a hatalmas főúr bizalmasabb környezetéhez, tanácsosainak, titkárainak sorába, mert ezeket név szerint is ismerjük. A Thurzó Judit kézfogóján betöltött szerepe is alacsonyabb beosztásra enged következtetni, s ezért vagy valami gazdasági tisztsége lehetett, vagy pedig a népes Thurzó kancellária egyik irnoka volt. Leginkább ez utóbbira gyanakodhatunk, mert igen gyakorlott, jól kiírt írása van. Az a körülmény pedig, hogy kódexébe két másik személy is írt az ő meg-

bízásából, szintén arra enged következtetni, hogy egy írással foglalkozó közösség részese volt.

A nagybicssei Thurzó-udvar lehetett tehát az a környezet, ahol a magyar és a szlovák reneszánsz irodalom annyi értékes alkotását, s közte Balassi műveit is össze lehetett gyűjteni. Thurzó Györgynek külön könyvtárszobája volt a bicssei reneszánsz kastélyban, s az egyik könyvespolcon a költői művek is helyet foglaltak. (Kubinyi, Thurzó Imre 8.) Miként a Batthyányakhoz, Zrínyiekhez, Illésházyhoz és a Wesselényiekhez, — ide is eljuthatott Balassi „maga kezével írt könyv”-ének egyik másolata. Jób János kódexéből ugyanis egyértelműen bizonyítható, hogy a benne levő Balassi-énekek a költő saját összeállítású gyűjteményére mennek vissza, ha közvetett úton is. És abban sincs semmi meglepő. Így éppen a Thurzó-udvarban bukkan fel Balassi drámája. Itt ugyanis lenyűgözött némi bece a szerelmi komédiának.

Szenczi Molnár Albert 1612. szeptember 21-én Bicsére érkezett Thurzó hívására, éppen két nappal Thurzó Borbála és Erdődy Kristóf esküvője előtt. Szeptember 22-éről, vagyis az esküvő előestéjéről csak annyit jegyzett fel naplójába, hogy „Comedia visa”, vagyis végignézte az ez alkalommal bemutatott vígjátékot. (Dézsi, Szenczi Molnár naplója 57.) Joggal gondolhatunk ebből arra, hogy nemcsak Borbála lakodalmát tették szórakoztatóbbá komédia bemutatásával, hanem ez általános gyakorlat lehetett a Thurzó-lányok esküvőin. Az 1612. évi lakodalom alkalmából kiadott rendtartás sem emlékezik meg a színi előadásról, így okunk van feltételezni, hogy 1607-ben Thurzó Judit kézfogójakor is sor került ilyesmire, noha az iratok nem tesznek róla említést. Talán 1607-ben éppen Balassi pásztordrámája került bemutatásra, s Jób János ettől kapott kedvet a darab lemásoltatására? vagy talán a sok száz főnyi vendégsereg társaságában Szenczi Molnár éppen *Credulus* és *Julia* szerelmi történetét nézte végig 1612-ben? Mindez már csak merő találgatás. De annyi bizonyos, hogy a reneszánsz szerelmi komédia a korabeli főúri esküvőkről nem volt száműzve. Erre vall másik ilyen jellegű ismert emlékünknél, a *Constantinus és Victoria* is. És talán már maga Balassi is gondolt arra, hogy páasztordrámáját lakodalmak alkalmával lehet majd bemutatni, hiszen prológusában annyira hangsúlyozza darabjáról, hogy „botránkozást az nem hoz senkinek, mert tisztességes szerelem vagyon benne, oly kegy ki szabad nem köteles személyek között forogh, sem egyéb végre, hanem házasságra.”

De térjünk vissza még egy kicsit a kódex írójához, Fanchali Jób Jánoshoz. Talán ő is írt éneket. Könyvében ugyanis, a lemásolt énekszövegeket sohasem javítgatja, igazgatja. Csak egyetlen vers esetében látjuk, hogy erősen javítani törekszik a sorokat, rímeket, mintha saját szerzeményét csiszolná. 1604. március 6-án írja be könyvébe ezt az éneket, „Bujdosván, fáradván szerelmem képe Elmémben ugy ujol szerelmem színje” kezdettel. Az ének rímei, szótagszámai pontatlanok, ez szintén fogalmazványt gyanít, s ez esetben a versben említett Viola az ő kedvese lehet. Érdekes, hogy ezt követően három

olyan más éneket másol le, melyek vagy szintén Violához szólnak, vagy legalább a viola, mint virágnév előfordul bennük. Ezek között van Balassi „Most adá virágom nekem bokrétáját” kezdetű költeménye is.

Életének további alakulásába is nyújt valami halvány betekintést a kódex. Valószínűleg házasságának élményeként jegyezte fel a 372. lapra ezt a beismerést: „Uxorem duxi, libertatem perdidit”. Halálára pedig a kódex következő tulajdonosának egy bejegyzése látszik utalni. Ez az új tulajdonos, az V. kéz, a Jób által üresen hagyott lapokra lemásolta csonkán, egy eddig ismeretlen énekszerző, Nyitrai Pál szerelmi énekét, s ezen kívül a kódex első és utolsó lapjára írt néhány feljegyzést. Ezeknél nem árul el nagy önállóságot, mert többnyire Jób egy-egy latin idézetét, distichonát írja le újból gondatlan, kapkodó betűivel. Többek között felkelthette a figyelmét a 376. lapon olvasható egyik distichon is: „O Deus omnipotens viculo miserere Simoni Quem mors praeveniens non sinit esse bovem” (Ó mindenható isten, könyörülj ezen a falusi, »paraszt« Simonon; akit csak a korai halál nem engedett ökörré válni). Az új tulajdonos azonban mikor ezt újra leírta a *Simoni* név helyett *Joannis*-t írt. Vajon nem a fiatalon meghalt derék Jób Jánoson élcelődik? E gúnyolódó örökös után még egy tulajdonos keznyomát fedezhetjük fel könyvünkön. Fejesóválva olvashatta — valamikor a XVII. század derekán — ezt a profán antológiát, mert az első lapra rájegyezte: „Nem kell az öreg embereknek olyan könyv, mert csak példát vesznek az játéokra belüle”.

Ezzel lezárult a könyv belső története. Létrejöttében Fanchali Jób Jánosnak volt a döntő része, neki köszönhető, hogy ez a kötet két nép irodalomtörténetének féltett kincsévé vált. Helyes és célszerű lenne ezért, ha a bécsi Nationalbibliotheknek ezt a kéziratát Fanchali-Jób kódexnek neveznénk ezután.

Végül még a kódex eddig ismeretlen magyar verseiről kell néhány szót szólnom. A két históriás ének és a két széphistória eddig is ismert volt; úgyszintén Balassi nyolc éneke. A többi 13 magyar versből azonban csak egyetlen egy volt már ismeretes, mégpedig a Vásárhelyi daloskönyvből. A többi a XVI. század végének, s a XVII. század elejének költészetét gazdagítja. Néhánynál a szerzetes évét is tudjuk: 1591, 1593, 1603, ezek az évszámok nagyjából megadják azt az időbeli keretet, melyben a többi ének is születhetett. Néhány esetben az sincs kizárva, hogy jóval régebbi szerzeménnyel állunk szemben, sőt az egyik versből, a benne említett nevekből biztosan megállapítható, hogy a XVI. század negyvenes éveiből származik. Ismeretlen Balassi-vers ugyan nem rejtőzött a kódex énekei között, de ez a XVI. századi ének régi irodalmunk meglepő gazdagodását jelenti.

„Pajkos ének”, ezt a címet adta neki a kódex másolója. A pajkos szó egykorú jelentése nem egyezett a maival: a Nyelvtörténeti Szótár szerint „latro, nequam, schelm, strassenräuber” értelemben használták. Lator-énekről van tehát szó, a XVI. századi prédikátorok által üldözött verstípusok

egyikéről. Melius Péter ismert nyilatkozatában „a parázna, híságos, csúf és trágár beszédet, virágéneket, lator dudolást” kárhoztatja. Ez az ének „lator dudolás”, mégpedig a javából, igazi haramia-ének, melyhez hasonlót csak népballadákban ismerünk. Zsákmányoló, kóbor katonák életét örökíti meg, s e tekintetben egyes kuruc énekek előfutára. A *Csinom Palkó*, a bujdosó szegénylegény nóták által képviselt énektípusnak a jelentkezését tehát jó másfél évszázaddal korábbra tehetjük. Ezáltal a magyar költészet egy eddig ismeretlen rétegéről lebben fel a fátyol, sőt maga a kor, a XVI. század első fele is úgy, olyan nézőpontból tűnik elénk, ahogyan eddig sohasem láthattuk. Az erősen romlott szövegű és nehezen értelmezhető vers részletes elemzésére most nincs lehetőség, engedjék meg azonban, hogy befejezésül bemutassam ezt a XVI. századi latoréneket, vagy inkább balladát, mely a Balassi-dráma és a szlovák versek mellett a Fanchali-Jób kódex harmadik nagy meglepetése :

Pajkos Enek

Dudo feir dudo maid megh irik az zab,
Ha az zab megh irik ketczer adok ened.

Oh aj nekem neuem buidoso katona,
Mert hol kit talaltam bizonial megh foktam.

Noha Toluaj votam vgian Jambor votam
Kitöl mit eluöttem soha megh nem attam

Kit reguel megh vertem estue eltemettem,
Kit estue megh vertem az reguelt nem érte

Estuire ha juttem tsak szalast kerestem,
Louamnak abrakot pinz feiben kirtem

Maga ersziniemben tsak egi pinzem sem volt
Megis gazda kirj tölem abrak arat

Gazdanak megh mondam hoga egi pinzem sintsen,
Megis gazda kirj tölem abrak arat

Nem engedj vala gazda abrak arat
Ötet eleö fogan s ugian jól megh verim

Louamra fordullik mind abrak araua,
Saio szent Peterj giorson el liptetik

Ott régi gazdamhoz hamar elbeszalek
Aztalához ölek egi eneket kezdik

Az zegin Aniadot Saio szent Peternil
Vgi vetik az vizben vdgian megh lotsanna,

Vdgian jol esmirem hogi hamar megh halok
Mert valahul Jarok mindenöt tantorgok

De hol elindula 7. kalauz legin
Az előtték Jaro az joo Mehes Andras

Az masiknak neue alj megh it az utat
Harmadiknak neue szeddel veddel teöle

Nedgiediknek neue takarits mind hozad
Eötödiknek neue tedle mert nem tied

Hatodiknak neue Jertek touab inniet,
Hetediknek neue az huson fintorgo

Nem kelj nekj Turo tsak kelj nekj furo,
Mert az örög leanj gunar niakat kiuan.

Adgi el apa adgi el keuil katonanak
Mert ha te el nem acz bizonial megh banod

Felrugom partamot az Hadnagial halok
Eyel uele halok reguel ho pinzt varok

Tarsaim jok votak fara fel hagtattak
Alattam le uagtak s tsak nem niakam szakat

Banod biro banod hogi leanioddal halok
Reguel inkap banod ha fazekat török

Teperedet gazda niomorodot gazda
Kikeletre keluin teged es szolgallion

En elhaza megek az en Aszoniomhoz
Az en aszoniomhoz dragfj Gasparnehez

Eö enghemet iartat kek karasiaban
Kek karasiaban Gallos gioch gatiaban

Az leg jobbik konczot Tanerara teszj
Vigik az kochisnak nem ehetem az köuir huszt

Az leg jobbik pohart aztis megh tötj
Vigik az kochisnak nem jhatom az edes bort

Ez eneket szerzik egi omlot pinczeben
Egi regi pinczenek szintén az lukaban